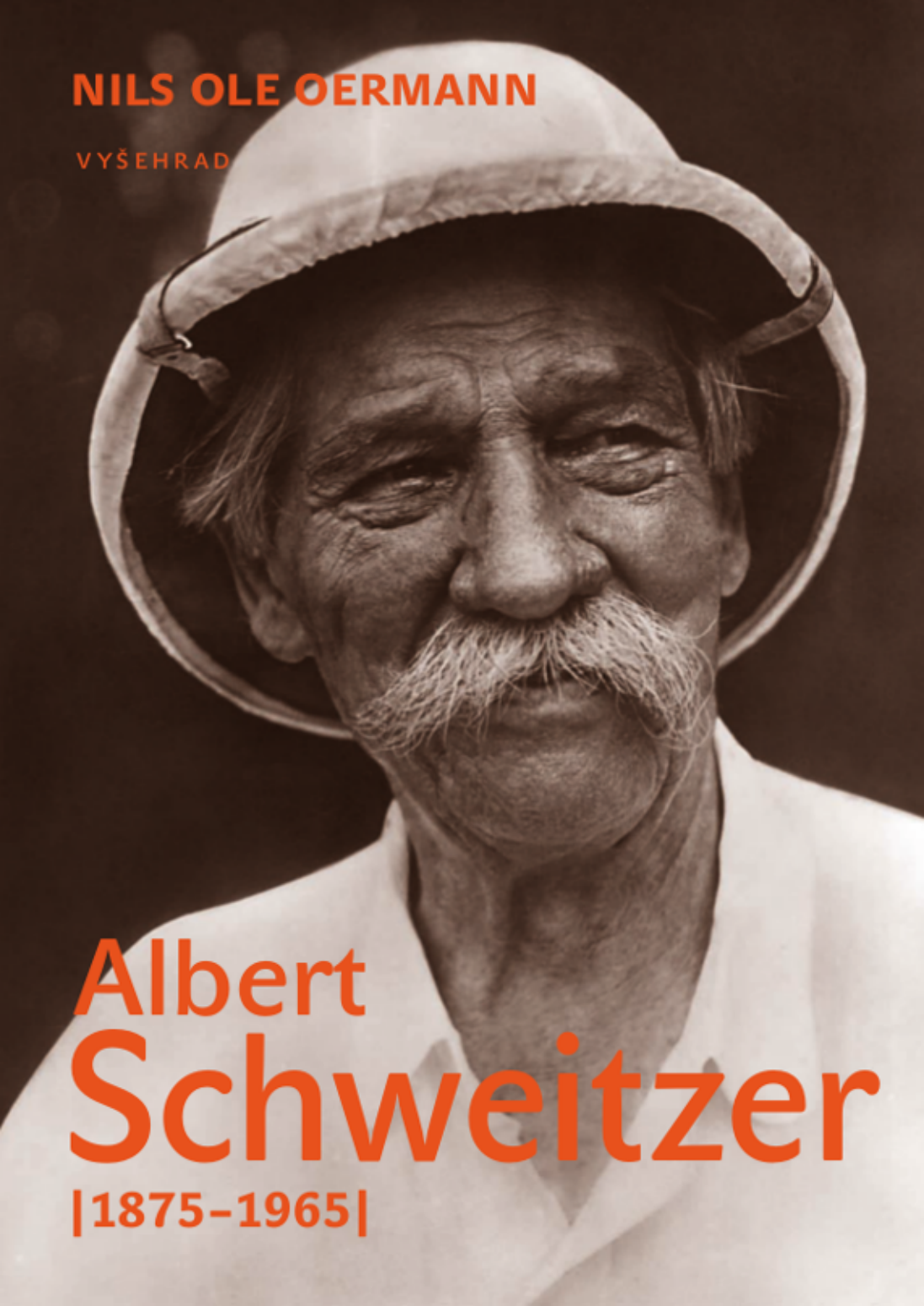

A close-up, sepia-toned portrait of an elderly Albert Schweitzer. He is wearing a white, wide-brimmed hat with a dark band. His face is deeply wrinkled, and he has a prominent, white, bushy mustache. He is looking slightly to the right of the camera with a gentle expression. The background is dark and out of focus.

NILS OLE OERMANN

VYŠEHRAĐ

Albert
Schweitzer

|1875–1965|

Nils Ole Oermann
Albert Schweitzer
(1875–1965)

NILS OLE OERMANN

**Albert
Schweitzer**
|1875–1965|

VYŠEHRA D

In memoriam
Rhena Schweitzer Miller
(1919–2009)

Z německého originálu Albert Schweitzer 1875–1965.

Eine Biographie, vydaného v roce 2013
nakladatelstvím C. H. Beck, přeložil Petr Babka
Typografie Vladimír Verner

Odpovědný redaktor Filip Outrata

E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
v Praze roku 2015 jako svou 1342. publikaci

Vydání v elektronickém formátu první
(podle prvního vydání v tištěné podobě)

Doporučená cena E-knihy 240 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: info@ivysehrad.cz

www.ivysehrad.cz

Original title:

Nils Ole Oermann: Albert Schweitzer 1875–1965. Eine Biographie

© Verlag C. H. Beck oHG, München, 2013

Translation © Petr Babka, 2015

ISBN 978-80-7429-563-8

Tištěnou knihu si můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz

Historii přisoudili úkol upravovat minulost, poučovat svět k užitku budoucích let. Takové vznešené úkoly si přítomný pokus neukládá – chce jenom ukázat, jak to vlastně bylo.

LEOPOLD VON RANKE

Předmluva

„Ukázat, jak to vlastně bylo“ – to je klasická formulace historikovy úlohy.¹ Leopold von Ranke byl vysokoškolským učitelem Harryho Bresslaua, tchána Alberta Schweitzera. Hodně se diskutovalo o tom, zda historik může vůbec zjistit, jak to „vlastně“ bylo. Ale snažit by se o to měl. Historik, tím spíše životopisec, není investigativní žurnalista ani hagiograf. Jeho úloha je skromnější, a zároveň náročnější: má zaznamenat životní pout člověka, o němž píše, a ozřejmit jeho zásadní mezníky, hodnotové představy, motivace a vůdčí ideje. U tak dlouhého a tak mnohostranného života, jakým byl život Alberta Schweitzera, zpětně s oblibou podávaný v příliš jasných barvách, je tento úkol zvláště přitažlivý. *Spiegel* ve svém vánočním vydání roku 1960 o Schweitzerovi prohlásil, že vypadá „jako blízký příbuzný Pána Boha“.² Nebyl tím míněn pouze Schweitzerův zevnějšek. Kdo byl ale Schweitzer pod tímto povrchem? Kdo to „vlastně“ byl? Touto otázkou je vedena předložená biografie.

Novou biografii Alberta Schweitzera jsme už dlouho potřebovali. Od vydání posledních životopisů byla publikována značná část Schweitzerovy pozůstalosti. V archivech se vynořilo mnoho dokumentů, které leccos prozrazují. Kdo uvažuje, jak by se dalo psát o životě tak mnohovrstevnaté osobnosti, tomu ukazuje cestu sám Albert Schweitzer. Jeho životopis Johanna Sebastiana Bacha z roku

1905 byl svorně chválen za to, že představuje syntézu života, myšlení a působení kantora od sv. Tomáše. Rovněž předložená biografie bude mít na zřeteli všechny tři aspekty – Schweitzerův život, jeho myšlení a jeho působení.

Přímo se nabízí porovnávat Schweitzerovy činy s jeho myšlením – právě proto, že jeho pravým kapitálem byla etická měřítko a osobní věrohodnost. Dostal Schweitzer onomu univerzálnímu „světovému názoru úcty k životu“, který propagoval? Naše biografie se této otázce nevyhýbá. Chce definovat i nedostatky, protože jsme si jisti, že hloubkové zobrazení přiblíží Schweitzera jako člověka spíše než plochy obrázek úspěšné kariéry.

Schweitzerův život neprobíhal po stoupající přímce z alsaské fary přes Univerzitu Štrasburk a pralesní nemocnici v Lambaréné až k Nobelově ceně míru. Jako v každém životě i zde byly vrcholy a pády, vítězství a porážky. Ze Schweitzerovy autobiografické knihy *Z mého života a myšlení* (1931) však toto kolísání nepoznáme. Schweitzerův život se v ní jeví jako mohutná cílevědomě plánovaná stavba, jejímž úhelným kamenem je jeho vlastní princip úcty k životu a takřka nevyhnutelným následkem posléze Nobelova cena. Dosavadní biografové a hagiografové poměrně nekriticky opakovali Schweitzerův vlastní příběh přímočaré kariéry. Zdůrazňovali skromnost a mravní autoritu Alberta Schweitzera, univerzálního učenice, který ve vlaku jezdil třetí třídou, protože žádná čtvrtá neexistovala, a který postojem a charismatem vynikal nad politickými a intelektuálními veličinami své doby. Schweitzerovi uctívači mu přisoudili „vůli architekta plánovat svůj vlastní život a medvědí sílu, aby po celá desetiletí“ uskutečňoval „rozhodnutí, k nimž dospěl“. ³ Schweitzer byl prý „génus lidskosti“, řekl Winston S. Churchill, který jinak moc nepřeháněl. ⁴ *Time Magazine* roku 1949 ve svém titulním článku nazval Schweitzera „jedním z nejmimořádnějších lidí novověku“. ⁵ Ne všechno, co Schweitzer autobiograficky zaznamenal, však souhlasí s tím, co se našlo v archivech a ve spisech z pozůstalosti. Tato biografie chce tudíž podat realističtější obraz Alberta Schweitzera na základě historických pramenů a novějších publikací.

Mnozí z těch, kteří psali o Albertu Schweitzerovi, se soustředili na jediný aspekt. Vyšly četné knihy s tituly jako *Lékař. Jak Albert*

*Schweitzer mírní nouzi; Albert Schweitzer jako teolog; Etika života. Albert Schweitzer jako filosof.*⁶ Předložená kniha z pera historika Afriky a teologa chce na rozdíl od nich pojmut celého Alberta Schweitzera: teologa, filosofa kultury, hudebníka, lékaře, manžela, vedoucího tropické nemocnice, bestsellerového autora *Afrických příběhů* a populárních povídek⁷ i spisovatele zásadních kulturologických knih. Osobitost Alberta Schweitzera tkví právě v součinnosti různorodého nadání a různých oborů, jimiž se zabýval, od duchovních po zcela pozemsky praktické. Schweitzerova teologie byla určující pro jeho etiku, čas prožitý v Evropě určoval jeho představu Afriky, a pak Afrika měnila jej samotného i jeho představu Evropy.

Těžko říci, co je na Schweitzerově životě pozoruhodnější – zda jeho stálost, nebo jeho velká proměnlivost. Proč někdo se třemi doktorskými tituly náhle staví v pralesích nemocnici na kůlech se střechou z vlnitého plechu? Bez velkého rozruchu kolem vlastní osoby Schweitzer opakovaně překvapoval svým rozhodnutím: Jako třicetiletý soukromý docent se pustil do prvního semestru medicíny, jako teolog se stal vyhledávaným goethovským odborníkem, dějiny teologické dogmatiky ho dovedly k sepsání obdivované bachovské biografie, jako novozákonní badatel dospěl k filosofii kultury. Varhaník se stal stavitelem a zemědělcem v tropech. Jako otec rodiny vedl celá desetiletí přes dva světadíly nikoli neproblematický „vztah na dálku“. Jako dobrotivý pralesní doktor cestoval po celém světě a setkával se s velkými a mocnými lidmi.

Po Albertu Schweitzerovi zůstalo mnoho nezodpovězených otázek. Jak dosáhl svého celosvětového úspěchu? Jak to, že právě jeho pralesní nemocnice, která byla jen jednou z mnoha stovek nemocnic v tropech po druhé světové válce, získala takovou proslulost? Jak jeho filosofie kultury zapadala do myšlení jeho doby? Jakou roli hrála ve formování jeho filosofie medicína a přírodověda? Jaké bylo politické a strategické myšlení a jednání tohoto člověka, který rozeslal desítky tisíc dopisů⁸ a dopisoval si s vůdčími politiky, intelektuály a hodnotáři své doby, ať to byl Einstein, Chruščov nebo John F. Kennedy? Nebyl to snad nakonec „jen“ dobrý sebeinscenátor, který uměl prodat sebe a své dílo? „Je to plachý, pokorný muž, nebo snad Garbová s knírem?“ – tak se podle *Spiegela* z roku 1960 ptal *Sunday Express*.⁹

Albert Schweitzer jako strategicky jednající *homo politicus* zůstal dosud víceméně bez povšimnutí. Jeho pozoruhodná politická korespondence se dosud v podstatě nedočkala zhodnocení a většinou nebyla ani publikována. V průběhu druhé světové války a studené války napsal Schweitzer nespočet dopisů osobnostem veřejného života v Evropě a v USA. V odpověď se mu občas dostávalo drsné kritiky – až po výtku, že se příliš sbližuje s komunismem, když podporuje NDR nebo kritizuje vyzbrojovací a vietnamskou politiku USA. Ale Schweitzer se nedal získat. Ten „pralesní doktor“ žijící v odloučenosti nesmírně dbal na každodenní četbu novin a na politickou neutralitu. Přijal čestný doktorát z Chicaga stejně jako z Východního Berlína.

V německém jazyce dosud nikdo nenapsal celkovou vědeckou biografii o Albertu Schweitzerovi. Předložená kniha by chtěla tuto mezeru vyplnit. Co si celkově myslet o životě a působení Alberta Schweitzera, to ovšem nechává na samotném čtenáři.

Kdo si myslí, že je křesťanem, protože chodí
do kostela, ten se plete. Autem se taky
nestaneme tím, že stojíme v garáži.

ALBERT SCHWEITZER

1 | **Smysl pro slavnostní obřadnost Z fary na teologii** (1875–1905)

Syn alsaského faráře

Když předseda komise Nobelovy ceny Gunnar Jahn hovořil o nositeli Nobelovy ceny míru za rok 1952, zevrubně se zabýval laureátovým dětstvím a mládím, neboť „ty vysvětlují celé jeho pozdější dílo“¹, jak řekl. Nemínil tím jen to, že Schweitzerova láska k varhanám, k teologii, k lékařství nebo k Africe má kořeny v alsaském Günsbachu. Myslel tím zejména to, že Schweitzerův charakter a jeho vášnivou touhu po prožitém poznání a pravdě zásadně formovaly zkušenosti z mládí. Kdo chce rozumět Albertu Schweitzerovi, ten se musí zevrubněji zabývat jeho rodinným zázemím a geografickým původem. Schweitzer totiž zůstal po celý život pevně spjat se svou alsaskou domovinou, jakkoli většinu života prožil daleko od Evropy.

Ludwig Philipp Albert Schweitzer se narodil v Alsasku 14. ledna 1875 jako syn kaysersberského faráře Louise Schweitzera a jeho manželky Adély, rozené Schillinger. V otcově rodu najdeme mnoho učitelů a farářů, z mateřské strany převažují faráři. Vlastní jméno Albert dostal chlapec podle bratra své matky, zemřelého v roce 1872. Byl to Albert Schillinger, který byl kazatelem v kostele sv. Mikuláše

ve Štrasburku, stejně jako později Albert Schweitzer. Alasko, Schweitzerova vlast, bylo – spolu s Lotrinskem – politickým kame-
nem sváru mezi Německou říší a Francií. Po německo-francouzské
válce let 1870/1871 bylo přičteno Německé říši a součástí Německa
zůstalo až do konce první světové války. Krátce po narození syna,
už v červenci roku 1875, převzal Schweitzerův otec diasporní faru
v Günsbachu v Münstertalu, kde zůstal až do své smrti v roce 1925.
Albert Schweitzer se tedy narodil jako Kayzersberčan, ale ve svých
dětských vzpomínkách byl především Günsbašanem, později jako
student Štrasburčanem, ale hlavně vždy Alsasanem („ein Alsate“).
Němci i Francouzi dodnes oslavují tohoto slavného Alsasana jako
jednoho ze svých. Když dostal Schweitzer Nobelovu cenu míru, obě
země si na „svého“ velkého syna dělaly nárok:

Když byla „německému učenci“ Schweitzerovi roku 1953 udělena Nobe-
lova cena míru, Francie, která ho za první světové války držela v inter-
naci, protestovala ve Stockholmu [ve skutečnosti v Oslu], že Schweitzer
je prý Francouz. Sám pralesní doktor k problému neutrality: *Homo sum*
(Jsem člověk).²

Podle mezinárodního práva se Schweitzer narodil jako občan
Německé říše a byl držitelem německého pasu. V roce 1920 se podle
Versailleské smlouvy stal jako Alsasan francouzským státním obča-
nem. Ale jak se cítil on sám? Jako Němec, nebo jako Francouz? Jakou
roli hrály politické záležitosti na hornoalsaské faře jeho otce Louise?
Schweitzer se jako mnoho jiných Alsasanů a Lotriňanů narodil „náho-
dou jako Němec“ („Zufallsdeutscher“), a tak se také cítil.³ Alberta
nevychovávali v „národním duchu“ v užším patriotickém smyslu.
Jeho rodina se politicky považovala za frankofilní a teologicky měla
blízko k liberálním luteránům. Po válce v letech 1870/1871 většina
členů rodiny „politicky směřovala k Paříži“.⁴ Jeho nejuzší rodina se
roku 1871 jednohlasně vyslovila proti německému záboru Alasky.
Oba bratři Louise Schweitzera, Auguste a Charles (děd Jeana-Paula
Sartra), se rozhodli žít nadále v Paříži. Postoj Louise Schweitzera
k novým německým imigrantům byl charakterizován jako „vysloveně
chladný“.⁵ Jako u mnoha Alsasanů byl jazyk také u Schweitzerů vždy

Roku 1880 začal
Albert Schweitzer
chodit do školy.

mimo jiné závažným politickým faktorem. Dopisy v rodině (i dopisy Albertovy) se psaly francouzsky. Na faře v Günsbachu se nicméně mluvilo typickým alsaským dialektem, jehož se Schweitzer, hovořící značně vysokým a téměř zpěvavým hlasem, nezbavil ani v Lambaréné. Vyrůstal tedy v dvojazyčnosti, jako tolik jiných Alsasanů. Za svou mateřštinu však považoval jazyk německý.⁶ Ve škole i později na univerzitě byla jeho vyučovacím jazykem němčina.

Po narození malého Alberta nebylo vůbec jisté, jestli bude posléze přijat do obecné školy v Günsbachu, což se stalo roku 1880. Schweitzer, později tak robustně zdravý muž, měl totiž podváhu a byl neduživý, když se narodil. Ve vsi se říkalo: „Ten klučík je první pohřeb, který bude nový farář sloužit.“⁷ Albert se však proti všemu očekávání rychle zotavil. Získaná tělesná síla byla pak tím, co ho v dětském věku seznámilo s podstatou etických konfliktů. Ještě po desetiletích Albert Schweitzer ve svých memoárech *Z mého dětství a mládí* vzpomíná na vyčítavá slova spolužáka Gregora Nitschelma po zápase, v němž

Rodičovská fara v Günsbachu kolem roku 1890.

Albert vyhrál: „Nojo, kdybych dostával k jídlu každý týden dvakrát masovou polévku jako ty, taky bych byl tak silný jako ty!“ Kritika příjemností daných společenským postavením, spojeným s Albertovým původem, se dospívajícímu Schweitzerovi dostala pod kůži. Jak píše: „Masová polévka se mi zhnusila. Jakmile se z ní na stole zakouřilo, uslyšel jsem hlas Gregora Nitschelma.“⁸ Obzvláště Schweitzerovi vadilo, že ho spolužáci brali jako „panského hošíka“.⁹ Touha připodobnit se ostatním dětem, která z toho vyvstala, ho ovšem zavedla do dalších morálních dilemat. Později píše například o tom, jak si se spolužákem Heinrichem Bräschem vyrobili praky, aby mohli v Rebbergu nedaleko Günsbachu střílet kamením po ptácích. Když měl však osmiletý Albert činem dosvědčit svou přizpůsobivost a Heinrich ho vyzval, aby střelil, rozezněly se ve vesnici kostelní zvony.

Zahodil jsem prak, vyplašil ptáky, aby ulétli a byli v bezpečí před prskem mého průvodce, a utekl jsem domů. A vždycky, když do slunečního svitu a holých stromů zazní zvony pašijového času, vzpomínám dojatě a vděčně na to, jak mi tehdy zazněly do srdce příkázáním „Nezabiješ.“¹⁰

Zde slyšíme náznaky Schweitzerem formulovaného principu „úcty k životu“. Zde jsou také počátky jeho lásky ke zvířatům, která ho dovedla k tomu, že si v Lambaréné vybudoval zoologickou zahradu s divokými zvířaty, a která mu zároveň vynesla posměšnou přezdívku „zachránce žíhal“. Dovolil, aby se mu po psacím stole v Lambaréné každodenně procházeli mravenci, a ještě je podporoval tím, že jim tam připravoval cukerný roztok.

Vedle etických otázek byla pro Schweitzerovo mládí směrodatná též hudba. Johann Jakob Schillinger z Mühlbachu, Albertův děd, byl známý stavitel varhan. Tři Albertovi strýcové byli varhaníci. A tak Alberta už ve věku pěti let učil otec hře na tabulový klavír dědy Schillingera; v osmi letech se Albert seznámil s varhanami, a když mu bylo devět, zastupoval při bohoslužbách günsbašského varhaníka.¹¹ Jeho učitelem hudby a varhanní hry byl Eugen Münch, který do reformovaného kostela sv. Štěpána v Mylhúzách přišel z Berlínské vysoké školy hudební. Naučil Alberta tak dobře hrát na varhany s třemi manuály a 62 rejstříky, že svému šestnáctiletému žákovi už po roce mohl dovolit, aby ho zastupoval při bohoslužbách. Co však na první pohled vypadalo jako přirozené nadání, to se bližšímu pohledu odhalilo jako tvrdá práce s mnoha regresemi. Eugen Münch dával svému novému žákovi zpočátku úkoly, které žák plnil podle učitelova názoru nedostatečně a toporně: „Když někdo zkrátka nemá cit, já mu žádný dát nemůžu.“¹² Tak zněl ortel Schweitzerova učitele po zcela nedostačivém provedení Mozartovy sonáty. Byl to výrok tvrdý a ukvapený, ale přiměl Schweitzera k tomu, aby Münchovi příště dokázal opak provedením „Písně beze slov“ v E-dur od Felixe Mendelssohna Bartholdyho – úspěšně:

Můj učitel toho moc neřekl, jen mne poklepal po rameni a sám mi přehrál novou Píseň beze slov. Pak jsem dostal věc od Beethovena. Po několika hodinách jsem byl uznán hodným toho, abych směl začít s Bachem.

Rodina Schweitzerových roku 1888: Louise, Albert a Adele (stojící zleva doprava), Marguerite, Paul a rodiče (sedící).

Po dalších několika hodinách mi pak bylo sděleno, že po konfirmaci se mohu začít učit hře na krásných velkých varhanách štěpánského chrámu. Tak se naplnil sen, chovaný v tajnosti.¹³

Schweitzerův učitel Münch věděl, jak motivovat mladé lidi. Schweitzer se měl z této epizody naučit, že vlastní motivace je nutnou, byť ne dostatečnou podmínkou zážitku osobního úspěchu. Jak si Schweitzer svého učitele vážil, prozrazuje i to, že svou první publikaci věnoval právě Münchovi.¹⁴ Však byl Münch také tím, kdo na svého žáka celoživotně zapůsobil svou láskou k Bachovi a kdo způsobil, že Schweitzer váhal, zda má být jeho profesí teologie, nebo hudba. I když se posléze rozhodl pro teologii, zůstal Albert Schweitzer varhanám věren. V roce 1893 vstoupil do učení k Charlesi-Marii Widorovi v Paříži, svému pozdějšímu mistrovskému učiteli.

Na faře Albertových rodičů pramenila nejen láska k varhanám. Byly tam též kořeny Schweitzerovy liberální teologie. Farář Louis Schweitzer, vyslaný z kayzersberské diaspory do Günsbachu v Mün-

stertalu, byl víc než jen nějaký průměrně vzdělaný a tak trochu muzikální venkovský duchovní. Už Albertův děd Johann Jakob Schillinger byl „osvícenský horlivec“.¹⁵ Stejně jako později Albert Schweitzer, také jeho otec Louis absolvoval teologické vzdělání ve Štrasburku. Alberta Schweitzera teologicky i kulturně formovala atmosféra luteránské fary s jejím teologickým liberalismem a závislostí na racionalismu. Velice brzy začal klást otázky k biblickým příběhům, které slyšel na dětských bohoslužbách a v přípravě ke konfirmaci. Osmiletý chlapec Schweitzer chtěl vědět, jak to, že se o Ježíšových rodičích hovoří jako o chudých, když je přece tak bohatě obdarovali mudrci z Východu. A jak to, že se z pasácků, kteří spatřili přímo zrození samotného Spasitele, nestali první učedníci? Mnoho kolegů Louise Schweitzera by takové otázky vůbec nedovolilo. Ale Albert se ptát směl, a podobné otázky si kladl celoživotně. Naučil se neztrácet odvahy k tomu, aby znovu a znovu dával zdánlivě banální elementární otázky a měl přitom na paměti, že kdo se ptá, musí počítat i s nepohodlnými odpověďmi. V závěru jednoho deštivého léta řekl Albert před otcem, že teď už skoro čtyřicet dní pršelo, ale po potopě není v Günsbachu ani potuchy. Otec tomu sotva sedmiletému racionalistovi vysvětlil, že za Noemových časů padaly mnohem větší kapky a lilo jako z konve („z věder“). To Albertovi stačilo. Když pak ale učitelka ve škole opět vyprávěla příběh o potopě světa a vůbec se nezminila o velkých kapkách, bystrý žák Schweitzer prohlásil: „Slečno učitelko, [...] musíš ten příběh vyprávět správně. [...] Musíš říct, že tenkrát nepršelo po kapkách, ale jako když se lije voda z věder.“¹⁶

Schweitzerova pozdější skepse vůči „nesporné“ církevní nauce a dogmatice má kořeny na faře v Günsbachu, kde Louis Schweitzer dovoľoval svému synovi kritické myšlení. To nebyla žádná samozřejmost. O svém konfirmandském studiu u starého faráře Wennagela Schweitzer později píše:

V jednom bodě – to jsem zřetelně cítil – jsem přemýšlel jinak než on, při veškeré úctě, kterou jsem k němu choval. On se nám snažil vyložit, že před vírou musí zmlknout veškeré uvažování. Já byl ale přesvědčen a jsem dosud, že pravda základních myšlenek křesťanství se má osvědčovat právě v uvažování.¹⁷

Působením náboženské výchovy na rodné faře už byly v té době položeny také základy Schweitzerova pozdějšího zájmu o historického Ježíše. Schweitzer sám zpětně definoval dvě stránky svého charakteru v dětství a mládí. Z jedné strany o sobě píše jako o „zasněném“,¹⁸ introvertním „vášnivém čtenáři“, který byl na svůj věk nesmírně vnímavý a citlivý v etických záležitostech (jak jsme viděli už v epizodě rebberského lovu na ptáky). Z druhé strany Schweitzer rozeznával a uznával svou stránku, která se příliš nehodí do obrazu učeného univerzálního génia, vždy laskavého a trpělivého pralesního doktora. Ve své autobiografii připouští, že přes veškerou uzavřenost dokázal být vášnivý, ba někdy přímo prchlivý. Tuto vlastnost prý zdědil po matce a je vysvětlením častých rvaček u tak ostýchavého chlapce. Tato Schweitzerova impulsivnost byla víc než jen dětským sklonem k náhlému vzrůstání a byla mu na obtíž. Vypráví třeba, jak jednou hráli se sestrou karty:

V devíti nebo deseti letech jsem jednou uhodil svou sestru Adélu, protože byla ve hře laxní soupeřkou a svou lhostejností mi přivodila snadné vítězství. Od té doby jsem měl strach ze své herní vášnivosti a postupně jsem se vzdal všech her. [...] Velice těžce jsem bojoval proti prchlivosti.¹⁹

Také z doby ve štrasburské Koleji sv. Tomáše existují osobní svědectví o Schweitzerových hlasitých výlevech nevole.²⁰ V Lambaréné se neudržel zejména tehdy, když někdo nepracoval tak, jak si to on představoval. Návštěvníci, jako například redaktor Spiegelu Claus Jacobi, mluvili o starém Schweitzerovi s jeho vysoko položeným klidným hlasem jako o robustním a někdy pánovitým, když byl nespokojen se svými africkými dělníky. Schweitzer si tento povahový rys velice časně uvědomil a po celý život se s ním snažil zápasit. Očividně se mu to dařilo, neboť mimo nějaký ten pohlakev není nic známo o tom, že by v Lambaréné docházelo k většímu tělesnému násilí. Jestliže nicméně Schweitzer uzavírá své vzpomínky na mládí Ježíšovými slovy z kázání na hoře „Blahoslavení tiši“, působí to jednoznačnějším dojmem, než jaký byl skutečný Schweitzerův charakter. Schweitzer dokázal být „tichý“, ale také pravý opak.

Doba školy a mládí

V roce 1880 začal Albert Schweitzer chodit do školy v Günsbachu. Učit se číst a psát mu dělalo nemalé potíže.²¹ Navíc nebyl Schweitzer žádný pecivál. Chtěl patřit k ostatní mládeži ve vsi. Chtěl, aby ho akceptovala. Když se zpěchoval nosit prstové rukavice místo palčáků a kožené boty místo dřeváků, obvyklých v méně majetných domácnostech, otec ho fackoval. Louis Schweitzer Alberta dokonce zavíral do sklepa, když si odmítal vzít nový plášť, aby ho kamarádi neměli za domýšlivce.²² Albertova snaha však byla bezvýsledná, a tak se doma navenek přizpůsobil a pojídal nenáviděnou masovou polévku, zatímco venku vycházel vstříc očekávání kamarádů. Ovšem jen potud, pokud ho to nenutilo překračovat svou určitou mez – vzpomeňme jen na ono ráno na Rebbergu a chystanou střelbu na ptáky.

Schweitzer byl vnímavý a citlivý vůči svým bližním. Jednou se zúčastnil svatební bohoslužby, kterou sloužil jeho otec farář.²³ Albert tam uviděl mladou tělesně postiženou ženu. Se zdánlivou naivností se otázel, jestli je to nevěsta. Vysmáli se mu pro takovou otázku – jen dítě může přece přijít na tak absurdní nápad, jako je vdávat tělesně postiženou dívku. Po té příhodě se Albert rozhodl, že si dívku vezme za ženu, už proto, že ji okolní svět bere jako neúplnou a vůbec nepátrá po jejích povahových rysech a po tom, co je na ní hodno lásky. Pro povrchní poslech to mohlo vypadat jako jedno z oněch vyhlášení blouznivých, světu odcizených záměrů, jakých se dopouštějí děti. Jenže u mladého Alberta to bylo jinak. Přání být jiný než okolní svět, puzení něco dělat a měnit, to bylo pro jeho životní pouť typické i později. Důvodem toho, že se chtěl oženit s onou dívkou, přece nebylo její postižení jako takové, nýbrž to, že ji odstrkovali jako „mrzáka“ – toho si tenkrát Schweitzer všiml a připadlo mu to tím podivnější, že to bylo v chrámu, na místě, kde by to nečekal.

Schweitzer sám nicméně nebyl vždy tak srdnatý. Ve své autobiografii například vypráví o Židu Moušlovi [Mausche, od Mose, pejorativum významu „Židák“ (viz Bezručův Papírový Mojšl); pozn. překl.] ze sousední vesnice. Byl to obchodník s dobytkem. Chlapci z Günsbachu

na něj měli spadeno, a to jen proto, že v jejich vsi žádní Židé nebyli. Když tento Moušl jednoho dne se svou károu taženou oslem přejížděl řeku Ferch, pronásledovala ho jako obvykle smečka povykujících dětí. Schweitzer se k vesnickým dětem připojil a dokonce obdivoval ty „odvážné“, kteří ze svých kabátků skládali prasečí uši a mávali jimi Moušlovi přímo před nosem. Ale zároveň celé dění pozoroval a hodnotil z kritického odstupu:

Tak jsme ho pronásledovali za vesnici až k mostu. Ale Moušl, se svými pihami a šedým vousem, šel stále vpřed stejně pokojně jako jeho osel. Jen občas se obrátil a rozpačitě a dobrácky se na nás usmál. Ten úsměv mne přemohl. Od Moušla jsem se poprvé naučil, co to znamená mlčet, když jsem pronásledován. Stal se mým velkým učitelem. [...] Šla o něm pověst, že je to lichvář a ruinuje statky. Já jsem po tom nikdy nepátral. Pro mne zůstal tím Moušlem s promíjejícím úsměvem, který mne ještě dnes nutí k trpělivosti, když je mi do vzteku a běsnění.²⁴

Nevíme, jestli Schweitzer už tehdy poznal hanebnost chování vůči Moušlovi, nebo je tak hodnotil až později ve svých vzpomínkách na dětství. Tak nebo onak, většina dospělých by ponižování druhého člověka asi zamlčela, zatímco Schweitzer tuto příhodu otevřeně vyprávěl a poučil se z ní. V hejnu svých spolužáků vynikal i vzhledem. Když se podíváte na fotografii z nižší třídy günsbašské obecné školy, hned si všimnete hocha uprostřed s vážným pohledem, který jako jediný má velký bílý škrobený límec – to je ten farářský synek, vysmívaný „panský hošík“.²⁵

Roku 1884 Schweitzer ve svých devíti let přestoupil na reálnou školu v nedalekém Münsteru. Byl v té době „ostýchavý a uzavřený“. Z nejistoty se často potichu smál, což mu kromě mnoha zápisů do třídní knihy vyneslo i přezdívku „Izák“, což hebrejsky znamená „on se směje“.²⁶ K této osobní nejistotě a k ostychu před artikulací vlastních pocitů, který zdědil po matce, se po dalším přestupu, tentokrát na gymnázium v Mylhúzách roku 1885, přidala prostřednost školních výkonů. Přestup syna Alberta na gymnázium byl pro farářskou rodinu Schweitzerových finančně možný jedině díky tomu, že nevlastní bratr Albertova děda, bezdětný Louis Schweitzer žijící v Mylhúzách, a jeho

žena Sophie nabídli, že u sebe Alberta nechají zdarma bydlet. Jako ředitel elementárních škol v Mylhúzách se strýček za svého prasnynovce přimluvil na místním gymnáziu, přestože Albert ve škole nepodával prvotřídní výkony.²⁷ Na reálné škole v Münsteru se ještě nevyučovala latina, takže přechod vesnického chlapce do kvinty gymnázia průmyslového města Mylhúzy s sebou přinesl potíže. Schweitzer musel latinu dohánět a jeho první vysvědčení budila pochybnosti, jestli školné, které za něj zaplatili, byly dobře investované peníze. O duchovních veličinách jako Albert Einstein nebo politicích jako Winston Churchill se ostatně rovněž říká, že ve škole vynikali spíše záporně. To, co dokázali v pozdějším životě, pak působí tím zářivěji a jejich učitelé jako tím větší ignoranti. Schweitzer, který měl ještě v kvartě co dělat s běžnou učební látkou, je poněkud komplikovanější případ. Až do studijních dob byl Schweitzer motivován a dobře připraven jen u témat, o která se sám mimořádně zajímal – a to byl dějepis, nebo třeba problém historičnosti Ježíše, kterým se zabýval v době studií. Jeho výkony v povinných akademických cvičeních od hebraica až po farářskou zkoušku i výkon při filosofickém rigorózu byly podobně nedostatečné jako výkony Schweitzera gymnazisty. Rozhodně to nebyl vzorový žák. Kromě známky „velmi dobrý“ z dějepisu dostal u zkoušek 18. června 1893 jen „velmi průměrné maturitní vysvědčení“.²⁸

Později Schweitzer své tuhé zápolení s gymnáziem v Mylhúzách pod přísným dohledem prastrýce zamlouval vyprávěním zábavných historek ze školních dob. V den ústních maturit museli kandidáti před štrasburského vrchního školního radu Dr. Albrechta předstoupit v černém kabátu a černých kalhotách. Starý kabát sice Schweitzer měl, ale kalhoty si musel půjčit od svého malého, podsaditého prastrýce. Aby se celá konstrukce úplně nezřítla, musel maturant podle vlastního pozdějšího vyprávění prodloužit šle vlastními tkanicemi, což ovšem stejně nemohlo napravit enormní rozestup mezi páskem kalhot a vestou. Všechny přítomné to náramně rozveselovalo, jenom ne zkoušejícího Dr. Albrechta. Svou řečtinou – překladem Homérových veršů – na něj Schweitzer nemohl příliš zapůsobit. Lepší to bylo s dějepisem a Schweitzerovým výkladem o rozdílech mezi řeckými a římskými kolonisty.